

rak ihya suretiyle çok geniş devlet çiftlikleri kurmuşlar ve buraları yine kendileri icâre ya da kabâle yoluyla işleterek büyük gelir sağlamışlardır.

Abbâsîler'in iktidara gelmesiyle birlikte Emevî ailesinin ve yakınlarının elinde bulunan savâifler müsadere edilmiş, idareleri için Halife Mansûr tarafından Dîvânü'd-diyâ', Dîvânü'l-mehcûze ve Dîvânü'l-mü-sâdere adıyla divanlar kurulmuştu. Savâfi arazileriyle ilgili divanlarda 200 kâtibin çalıştığı dikkate alındığında bu tür çiftlikler ve işletmelerin ne kadar geniş olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Hârûnürreşid Dîvânü's-savâfi adıyla müstakil bir divan kurduğunu. El konulan Emevî mallarının büyük bir kısmı Abbâsî ailesinin mülkiyetine geçtiğinden bu mallarla (diyâu'l-Abbâsiyye) savâifleri (diyâu'l-hilâfe) birbirinden ayırmak o dönemin en girift malî konularından birini oluşturmuştur. Aslında tamamen savâiflerden gelen bu topraklar genellikle "day'a" ve "katâi" kavramlarıyla ele alınmıştır. Köylülere icâre yoluyla verilenlere "savâfi'l-istân", maktû bir bedelle işletilenlere ise "katîa" deniliyordu. Hânedan mensuplarının eline geçenler ikinci usulle işletildiğinden katîa diye adlandırılıyor ve Dîvânü'd-diyâ'a bağlanıyordu; gelirleri de beytûlmâl-i hâssaya gidiyordu. Buna karşılık istân, day'a veya diyâu'l-âmme denilenler savâfiye dahildi ve gelirleri doğrudan beytûlmâl-i âmmeye bağlı Dîvânü'l-harâc'a gitmekteydi (Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, s. 182-183, 242). Bu mülklerden hânedan mensupları büyük servetler elde ediyordu. Meselâ Hârûnürreşid'in annesi Hayzûrân'ın şahsî çiftliklerinin yıllık geliri 160 milyon dirhemi buluyordu. Bu şekilde fetihler devrinde ortaya çıkan savâfi toprakları birkaç asır hânedana mensup fertlerin temel geçim kaynağını teşkil etmiştir. Zamanla müsadere, ilcâlar ve hazine eliyle yapılan ihyalarla savâfi niteliğindeki çiftlikler tedricî olarak genişletilmiştir. Bunlar hâssa, Furâtiyye, müstahdese, mürtececa gibi değişik adlarla anılıyordu.

Diğer taraftan mirasçı bırakmadan ölen kimselerin malları da (emvâl-i haşriyye) Savâfi statüsüne dahil edilerek hazineye devredildiğinden bu yolla da devletin eline büyük miktarlar geçmeye başladı. Yalnız bu sahipsiz kalmış mallar için Dîvânü mevârisi'l-haşriyye adıyla müstakil bir divan kurulmuştu. Mütevekkil-Alellah döneminde Basra civarındaki haşriyyelerden yılda 300.000 dinar gelir sağlanması bunların da yaygın olduğunu göstermektedir.

Abbâsîler'in merkezî otoritesinin zayıfladığı ikinci döneminde savâifler iktidara hâkim olan Türk kumandanlarıyla vezir ve kâtiplerin eline geçmeye başladığından yolsuzlukların kaynağını oluşturmuştur. Hazinenin 317 (929) yılında iflâsı üzerine çok hızlı bir şekilde bu tür çiftliklerin satılmasına başlanmıştır. Bir kâtip, bir günü akşama kadar satılan çiftliklerini satış belgelerini imzalamakla geçirdiğini söyler. Büveyhîler'in gelişinden (334/945) önce bu malların çoğu satılarak 2.900.000 dinar gelir sağlanmıştı (İbn Miskeveyh, I, 200, 226, 245, 260). Ancak yine de bazı bölgelerdeki savâiflerden toplanan gelirler haraç vergilerine eşitti. Büveyhîler'in yönetime hâkim olması ile kalan savâifler bu hânedanın eline geçmiş ve onlar da iktidarlarını güçlendirmek amacıyla bunları iktâ etmişlerdir (ayrıca bk. İKTÂ).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "şfv" md.; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, Beyrut 1399/1979, s. 57-58; Yahyâ b. Âdem, *Kitâbü'l-Harâc* (nşr. Ahmed M. Şâkir, *Mevsû'atü'l-harâc* içinde), Beyrut 1399/1979, s. 21-22, 36-37, 59-60, 64, 89; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. M. Halil Herâs), Beyrut 1986, s. 296; İbn Zencûye, *Kitâbü'l-Emvâl* (nşr. Şâkir Zîb Feyyâz), Riyad 1406/1986, II, 634; Belâzûrî, *Fütûh* (nşr. Abdullah Enis Tabbâ - Ömer Enis Tabbâ), Beyrut 1407/1987, s. 42-48, 205-206, 216, 235-237, 247, 380, 411, 413; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), III, 586-587; IV, 31-33, 38; V, 231; VII, 142-143, 194, 201, 237, 471, 603; VIII, 81, 86, 89, 296, 420; IX, 86, 158-159, 161, 259, 271-273; Ceşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, s. 26, 83, 89-90, 96, 99-100, 110, 113, 134, 156, 162, 242, 277; Kudâme b. Ca'fer, *el-Menziletü'l-hâmise min Kitâbi'l-Harâc ve ş-nâ'ati'l-kitâbe* (nşr. Talâl Cemil Rifâî), Mekke 1407/1987, s. 217, 245; Mes'ûdî, *Mürâcü'z-zehab* (nşr. Abdülmîr Mühennâ), Beyrut 1991, III, 369-370; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I, 55, 152, 200, 226, 245, 260; II, 245; Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *el-Vüzerâ'* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kahire 1958, s. 37, 182-183, 234, 242, 268-270, 323; İbn Receb, *el-İstihrâc li-ahkâmî'l-harâc* (*Mevsû'atü'l-harâc* içinde), s. 48; A. Christensen, *Iran sous les sassanids*, Copenhagen 1944, s. 118-119; A. Noth, "Some Remarks on the Nationalization of Conquered Lands at the time of the Umayyads", *Land Tenure and Social Transformation in the Middle East* (ed. Tarif Khalidi), Beirut 1984, s. 223-228; A. Abdülmehdî Mîsrî, *Arzû's-savâfi*, Amman 1988; Mustafa Fayda, *Hiz. Ömer Zamanında Gayrı Müslimler*, İstanbul 1989, s. 36-40; Gaydâ' Hazne Kâtibi, *el-Harâc münzü'l-fethi'l-İslâmî hattâ evâsi-ti'l-karni's-sâlişli-hicri*, Beyrut 1994, s. 291-332; Y. Mûsâ Zeytûn, *Arâzi's-savâfi ve'l-mevâfi* (yüksek lisans tezi, 1997), el-Câmiatü'l-Ürdüniyye, s. 118-119, 121-126; Mustafa Demirci, *İslam'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, İstanbul 2003, s. 85-118; A. K. S. Lambton, "Şaîf", *EI²* (İng.), VIII, 798-800.

MUSTAFA DEMİRCİ

SAVÂİF (الصوائف)

Bizans üzerine yaz aylarında düzenlenen seferler.

Kaynaklarda yaz seferlerine *sâife* (çoğulu savâif), kış seferlerine *şâtiye* (çoğulu şevâtî) veya *meştâ* (çoğulu meşâtî) denilmiştir. Kış mevsiminin soğuk geçmesi dolayısıyla Bizans üzerine seferler daha ziyade yaz aylarında yapılmıştır. Bazan seferden dönülmeyip kış mevsimi Anadolu'da geçirilir, bu esnada sefere çıkılır veya kış seferleri yaz seferleriyle birleştirilirdi. Sâife teriminin ilk defa ne zaman kullanıldığı hakkında kesin bilgi yoktur. İbn Hacer, Hz. Peygamber döneminde sâife düzenlenmediğini söyler (*el-İşâbe*, II, 521). İlk sâifenin 21 (642) yılında Hz. Ömer'in Umeyr b. Sa'd el-Ensârî'yi Bizans topraklarına göndermesiyle başladığını belirten Belâzûrî (*Fütûh*, s. 194), ayrıca Ebû Ubeyde'nin (ö. 18/639) sâife seferine çıkararak Misis ve Tarsus üzerinden Zende'ye kadar ulaştığına dair bir rivayeti de nakletmektedir (*a.g.e.*, s. 235). 15 (636) yılında yapılan bir sefer için sâife terimini kullanan Taberî, 17'de (638) Suriye'ye giden Hz. Ömer'in yaz ve kış seferleri için kumandanlar tayin ettiğinden ve Hâlid b. Velid'in aynı yıl düzenlediği sâifeden bahsetmektedir (*Târîh*, III, 608; IV, 64-68). Savâif, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Suriye valiliği esnasında sınır savunmasını güçlü hale getirdikten sonra her yıl yapılmaya başlanmıştır (Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, VII, 163). Ancak bu seferlerin Bizans'la akdedilen antlaşmalar, salgın hastalıklar ve iç meseleler yüzünden gerçekleştirilemediği yıllar da olmuştur. Meselâ Hz. Ömer zamanında Suriye'deki veba dolayısıyla sefere çıkılamamıştır. Hz. Osman'ın son yıllarında iç karışıklıklar sebebiyle yapılamayan savâif 42'de (662) Emevîler'in kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından yeniden başlatılmıştır. Onun ölümünden (60/680) sonra meydana gelen olaylar ve ardından Abdülmelik b. Mervân'ın rakiplelikle mücadele edebilmek için Bizans İmparatorluğu ile anlaşmasından dolayı seferler uzun süre yapılmamış, 79'da (698) tekrar başlatılmış ve bazan kesintiyi uğramakla birlikte Emevîler'in sonuna kadar devam etmiştir. Ömer b. Abdülazîz'in savâif dışındaki bütün seferleri kaldırması (İbn Asâkir, XI, 244; XLVI, 320) ve Emevîler'in son dönemine ait savâif haberlerini toplu şekilde veren İbn Haldûn'un kaydettiği son seferin 130'da (747-48) Emevî Devleti'nin yıkılışından iki yıl önce yapılmış ol-

ması (*el-İber*, III, 166) savâifin sürdürülmesine verilen önemi göstermektedir. Devlet başkanının görevlerinden sayılan savâif, Hişâm b. Abdülmelik'in ilk yıllarından itibaren Anadolu'nun iç kısımlarıyla (*es-sâifetü'l-yümnâ* [kübrâ]) Toroslar'ın aşağısında kalan sahil şeridi (*es-sâifetü'l-yüsrâ* [suğ-râ]) olmak üzere iki ayrı güzergâh üzerinden düzenlenmiş, bazan her iki güzergâha sefer düzenlendiği de olmuştur (Taberî, VII, 40). Abbâsiler'in iktidara gelmesiyle birlikte yaz seferleri tekrar başlamış (Ya'kübî, II, 364), Hârûnürreşid ve Mu'tasım-Billâh gibi halifeler seferlere bizzat kumanda etmiştir. Abbâsî hilâfetine zayıflama döneminde ortaya çıkan hânedanlar da savâifi devam ettirmiştir. Ahmed b. Tolun 268'de (882) yaz seferlerini Suriye valisinin kumandasında başlatmış, 336'da (947) Kuzey Suriye'yi hâkimiyeti altına alan Hamdânî Emîri Seyfûddeve vefat ettiği 356 (967) yılına kadar savâifi aksatmaya çalışmıştır (İbn Haldûn, III, 531; IV, 306).

Araplar'la Bizans arasında ilk mücadelelerle birlikte Bizans sınır boyunda ordugâhlar kurulmuş, özellikle savâif için ileri karakollar oluşturulmuştur (Belâzürî, s. 266-267). Yaz ve kış seferlerinin ilk hazırlıkları buralarda yapılır, gerektiğinde ülkenin diğer bölgelerinden asker sevk edilirdi. Nitekim 107 (725) yılındaki yaz seferine Medine'den 4000 kişi iştirak etmiştir (İbn Sa'd, V, 154). Seferlere ücretlilerin yanında önemli sayıda gönüllüler katılır, âni Bizans saldırılarını karşılamak için tehlikeli geçiş noktalarında kurulan karargâhlarda önemli miktarda asker bırakılırdı (Belâzürî, s. 234). Sefer hazırlıkları nisanın sonundan itibaren başlar, sefere katılacak birlikler Maraş ve Malatya'daki ordugâhlarda toplanır, mayıs sonunda veya haziranın ilk yarısında sefere çıkılır, altmış gün sonra aynı merkeze dönülürdü (Kudâme b. Ca'fer, s. 192-193). Bizans imparatorları da savâife karşı mart ayından itibaren bazı tedbirler alırlardı (Theophanes, s. 152, 154). Seferlerin kumandanları sefer esnasında güzergâhın valisi sayılırdı (Taberî, VIII, 32). Bazı kumandanlar çok sayıda sefere kumanda etmekle meşhur olmuştur. Muhammed b. Mervân, yeğeni Mesleme b. Abdülmelik, onun gazâ arkadaşları olarak bilinen Battal Gazî, kırk yıl bu seferlerde kumandanlık yapmasından dolayı "mâlikü's-savâif" diye isimlendirilen Mâlik b. Abdullah el-Has'amî (Belâzürî, s. 275) bunlardandır. Abbâsî halifeleri sâifeye büyük önem vermişlerdir. Veliiahtlığı ve halifeliği döneminde çok sayıda sefere kumanda

eden Hârûnürreşid bir sefer dönüşü tacının üzerine "gazî" ve "hacı" kelimelerini yazdırmıştır (Taberî, VIII, 320-321). Abbâsî halifeleri kendilerinin yahut veliahtlarının katılmadığı seferlerde kumandanlarını Boğâ el-Kebîr, Münis el-Muzaffer, Vasîf b. Süvâr gibi Türkler'den veya kendilerine yakın kimselerden seçerler, başka biri kumandan tayin edilmediğinde bu görevi el-Cezîre valisi üstlenirdi. Toplumda itibar sahibi olan kimselerin bir yıl hacca gitmeyi, bir yıl Anadolu'ya savâife çıkmayı âdet edindiği bilinmektedir.

Düşmanı sınırdan uzak tutma, yıpratma ve ganimet elde etme gibi amaçlara yönelik olan savâifin nihâi hedefi Hz. Peygamber'in müjdelediği İstanbul fethini gerçekleştirmektir. Bu seferler bazan fethedilen yerlerin elde tutulmasını ve sınırların savunulmasını kolaylaştırıyor, es-Sugürü'ş-Şâmiyye, es-Sugürü'l-Cezeriyye ve Avâsım ordugâhlarının daima hazırlıklı olmasını temin ediyordu. Savâif çoğu zaman iki taraf açısından kesin sonuçlar vermemiş, ancak sınırların korunmasına yardım etmiştir. Savâifin Anadolu'nun harap olmasına, nüfussuz kalmasına ve şehir hayatının yok olmasına sebep olduğu iddiaları (Yinanç, s. 21) yanında farklı görüşler de ileri sürülmektedir (Baykara, s. 28). Kaynaklarda "Kitâbü'ş-Şavâif" adıyla eserlerin yazıldığından bahsedilmektedir. Vâkıdî, Heysen b. Adî ve İbn Âiz'e ait günümüze ulaşmayan bazı kitaplar bunlardandır.

Endülüs'te de hıristiyan krallıklarına karşı yaz aylarında düzenlenen seferler için aynı tabirin kullanıldığı görülmektedir. Bu seferler İslâmiyet'in yayılması, fetihlerin kalıcı olması, hıristiyanlara karşı bölgesel üstünlük sağlanması, düşmanın terdiginin edilmesi ve müslüman güçlerin canlı tutulması bakımından önemli rol oynamıştır. Bu seferlerle ilgili ilk bilgilere Endülüs Emevîleri'nin kurucusu I. Abdurrahman dönemine ait haberlerde rastlanmaktadır. Endülüs'te savâif ilk zamanlarda Sağrûlâlâ, Sağrûlevsat ve Sağrûlednâ adıyla üçe ayrılan sınır bölgesinden düzenlenirdi. IX. yüzyıldan itibaren Sağrûlâlâ ve Sağrûlednâ'da 25-50.000 kişilik dâimî bir ordu hazır tutulmaya başlanmıştır. Yaz seferlerine bazan bizzat hükümdar kumanda ederdi. Savâif için askerî birlik ve teçhizat temini, taşradan destek alınması, ordunun organizasyonu ve güzergâhın güvenliğinin sağlanması kumandanların görevleri arasındaydı. Genellikle haziran, bazan da mayıs başında başlayan savâif otuz kırk gün sürebilirdi. Kurtuba Ulucamii'nde

asılı olan sancak savâif birliği sefere çıkmadan önceki cuma günü sabit yerinden alınarak caminin duvarında başka bir yere asılır ve birlik seferden dönüşüye kadar orada kalırdı (*Eİ²* [İng.], VIII, 870).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "şyf" md.; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes* (trc. H. Turtledove), Philadelphia 1982, s. 152, 154; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 154, 273, 286, 308; Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Zekkâr), s. 174, 242, 263, 288, 292, 367, 375, 423; Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 194, 234, 235, 239-241, 266-267, 272, 275; Ya'kübî, *Târîh*, II, 229, 307, 328-329, 364, 395; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), III, 608; IV, 64-68; VI, 157; VII, 40, 88-90, 191; VIII, 32, 320-321; IX, 240; X, 96; Kudâme b. Ca'fer, *el-Harâc* (Zebîdî), s. 185-186, 192-193; Agobios b. Kostantin el-Menbicî, *el-Müntehab min Târîhi'l-Menbicî* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Trablus 1406/1986, s. 50 vd., 66-67, 71, 88; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), I, 274; II, 3; X, 325; XI, 244; XII, 80-81, 327; XXI, 351-352; XXIX, 180; XXXII, 114, 399; XXXIV, 334; XLVI, 320; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-haleb*, I, 47-49; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 185; Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ali Abdüssâtir v.dğr.), Kahire 1408/1988, VII, 82, 163; VIII, 230; X, 77; XI, 137; İbn Haldûn, *el-İber*, II, 278, 544; III, 22-23, 88-89, 166, 255-256, 422, 479-480, 531; IV, 306; İbn Hacer, *el-İşâbe* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcüd v.dğr.), Beyrut 1415/1995, II, 521; III, 245; V, 118; VI, 394; M. Halîl Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 21; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, İzmir 1990, s. 25-31; Sehar Abdülmecid Münâvir el-Mecâli, *Teftavü'rü'l-ceyşü'l-'Arabî fi'l-Endelüs*, Amman 1417/1996, s. 158-161; Rıza Savaş, "Emevîler Devrinde Sâife Seferleri ve Kayseri", *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri: 06-07 Nisan 2000* (haz. Ali Aktan v.dğr.), Kayseri 2000, s. 445-458; Şahin Uçar, *Araplar'ın Anadolu Seferleri*, İstanbul 2007, tür.yer.; Mustafa S. Küçükaşçı, "Anadolu'da Arap-Bizans Mücadelesi ve Sâife Seferleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 2, İstanbul 2000, s. 9-30; C. E. Bosworth, "Şâ'ifa", *Eİ²* (İng.), VIII, 869; J. D. Latham, "Şâ'ifa", a.e., VIII, 869-871.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

es-SAVÂİKU'L-MUHRİKA

(الصواعق المحرقة)

İbn Hacer el-Heytemî'nin
(ö. 974/1567)

Hulefâ-yi Râşidîn'in hilâfetlerine
ve ashâbın faziletlerine dair eseri.

Kitabın sonunda yer alan müellife ait teminmede eserin adı *eş-Şavâ'îku'l-muhrîka* şeklinde zikredilmiştir (II, 647; krş. İbnü'l-İmâd, VIII, 371). Bununla birlikte muhtemelen konusunu göstermek amacıyla bu isme *'alâ ehli'r-rafz ve'z-zendeğa* (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1083; *Hediyetü'l-'ârifîn*, I, 146), *'alâ ehli'l-bida' ve'z-zendeğa*; li-